

Creativiteit en solidariteit, meer dan ooit nodig

Uitdagingen voor het toekomstig werkgelegenheidsbeleid

Wim Herremans
Maarten Tielens
Seppe Van Gils

Juli 2003

WAV-Rapport

Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming
Interuniversitair samenwerkingsverband
E. Van Evenstraat 2 blok C – 3000 Leuven
T:32(0)16 32 32 39 F:32(0)16 32 32 40
steunpunt@wav.kuleuven.be
www.steunpuntwav.be

Inhoud

Inleiding

1. Werkgelegenheid creëren is sisyphusarbeid
2. 'Nessie', de langdurige werkloosheid duikt terug op
3. Moeizame weg naar Lissabon
4. Solidariteit
 - 4.1 Laaggeschoolden
 - 4.2 Jongeren
 - 4.3 Ouderen
 - 4.4 Inwoners met een vreemde nationaliteit
5. Creativiteit
6. Besluit

Inleiding

In de formatiegesprekken is overeengekomen dat er in het najaar samen met de sociale partners een werkgelegenheidsconferentie wordt georganiseerd. Ook Vlaanderen roept op initiatief van de Vlaams Minister van Werkgelegenheid en Toerisme de sociale partners rond de tafel.

Het Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming - Draaischijf voor Arbeidsmarktinformatie - biedt deze gesprekspartners een nota aan waarin de pijnpunten van de arbeidsmarkt worden aangereikt en uitgediept.¹ België en Vlaanderen staan centraal in deze nota, maar de analyse geldt ook en a fortiori voor de Waalse en Brusselse arbeidsmarkt.

Het bijeenroepen van deze werkgelegenheidsconferenties doet terugdenken aan de jaren '80, waarin zulke bijeenkomsten schering en inslag waren. Wie onze analyse leest, zal misschien een déjà lu effect krijgen: de pijnpunten zijn immers reeds langer gekend, ze zijn als het ware de 'watermerken' van onze arbeidsmarkt. In onze analyse brengen we bovendien een middellange-termijn-terugblik (1997-2002), waardoor nog eens extra beklemtoond wordt dat er inderdaad creativiteit nodig zal zijn om eindelijk dé oplossing voor het wegwerken van deze watermerken aan te brengen. Daarbij zal de solidariteit niet uit het oog mogen verloren worden, niet alle inwoners hebben immers evenveel kansen op een duurzame integratie op de arbeidsmarkt.

¹ Het Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming is een interuniversitair samenwerkingsverband van onderzoeksgroepen verbonden aan de Universiteit Gent, de Vrije Universiteit Brussel, de Universiteit Antwerpen en de Katholieke Universiteit Leuven, waar het eveneens is gehuisvest. Het is gespecialiseerd in de informering, documentering, monitoring en rapportering van evoluties en trends op de arbeidsmarkt, via de valorisatie van bestaande administratieve databanken, statistieken en arbeidsmarktonderzoek. Voor meer informatie: www.steunpuntwav.be.

1. Werkgelegenheid creëren is sisyphusarbeid

Volgens de meest recente raming telden we op het einde van 2002 zo'n 4,11 miljoen jobs in België (figuur 1).² Voor het tweede jaar op rij stellen we aan het jaareinde een daling vast van het aantal jobs ten opzichte van een jaar voordien: tussen 31 december 2001 en 31 december 2002 gingen er in totaal zo'n 15 000 jobs verloren. Op bijna vier jaar tijd, sinds de ondertekening van het vorige regeerakkoord, zijn er per saldo 104 000 jobs bijgekomen. Afwachten dus of de nieuwe regering Verhofstadt, startend onder een slechter economisch gesternte dan de voorgaande regering, zal slagen in de ambitie om er de volgende vier jaar 200 000 bij te doen.

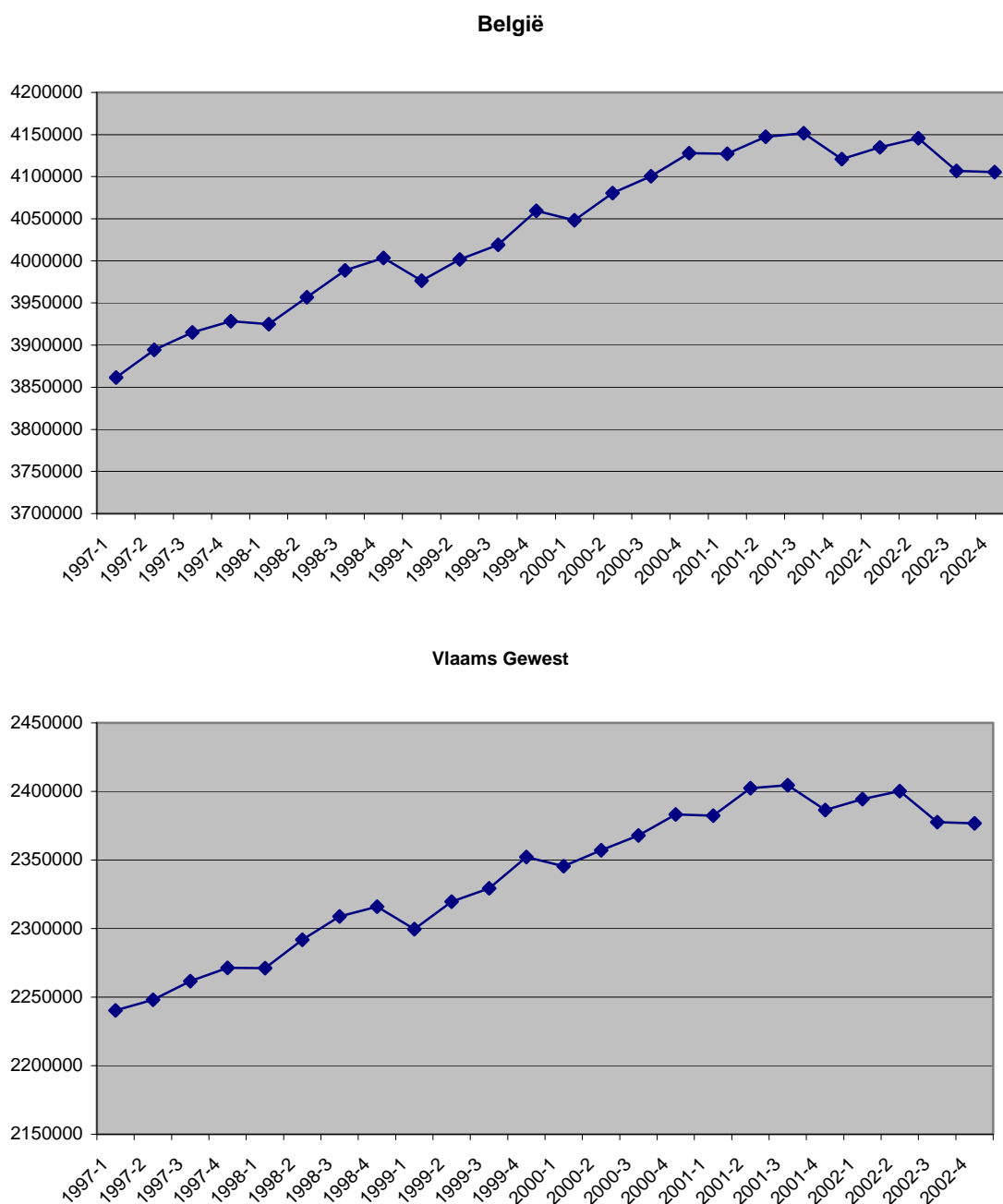
Voor het Vlaams Gewest ramen we het totaal aantal jobs op 31 december 2002 op 2,38 miljoen; dit zijn er 10 000 minder dan aan het jaareinde van 2001. Terwijl het jobverlies voor gans België zich al in het vierde kwartaal van 2001 inzette, hield Vlaanderen iets langer stand, daar trad er pas vanaf de tweede helft van het jaar 2002 een werkgelegenheidsdaling op ten opzichte van het jaar voordien. Van de 104 000 bijkomende jobs in België sinds juli 1999, neemt het Vlaams Gewest er 57 000 voor haar rekening.

In stijgende lijn

De voorbije jaren, gekenmerkt door een mix van hoog- en laagconjunctuur, stellen we een stijgende trend vast van de totale werkgelegenheid die elk jaar opnieuw doorbroken wordt in het 1ste kwartaal. Deze licht neerwaartse knik bij de start van een nieuw jaar heeft te maken met het seizoensgebonden karakter van de activiteiten in welbepaalde sectoren. Sterke seizoensschommelingen vinden we o.a. in de sectoren landbouw, kleinhandel, horeca en de interimsector; heel wat onregelmatige jobs worden tijdens het 1ste kwartaal tijdelijk niet ingevuld, wat een dip in de groei veroorzaakt.

² In tegenstelling tot bij de werkzaamheid gaat het hier om *jobs* en niet om *werkende personen*. Een verschil tussen jobs en werkende personen in een bepaalde regio wordt verklaard doordat één persoon meerdere (deeltijdse) jobs kan uitoefenen en doordat een werkende persoon uit regio A kan pendelen naar regio B om daar een job uit te oefenen. De door ons gebruikte benadering wijkt af van de raming van de werkende beroepsbevolking die door FOD WASO (Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg) wordt gepubliceerd; bij de (nieuwe) telmethode die zij hanteren, wordt een raming gemaakt van het aantal *werkende personen*.

Figuur 1. Kwartaalraming van de totale werkgelegenheid (België, Vlaams Gewest; 1997-1 tot 2002-4)

Bron: RSZ, RSVZ, NIS EAK (Bewerking Steunpunt WAV)

In het 2de, 3de en 4de kwartaal tussen 1997 en 2000 kwamen er in gans België telkens enkele tienduizenden jobs bij, met als uitschieter 40 000 nieuwe jobs in het 4de kwartaal van 1999. De werkgelegenheidsgroei in deze periode werd bijna uitsluitend gedragen door de dienstensector. De secundaire sector (o.a. industrie en bouw) kon de achteruitgang van het begin van de jaren '90 weliswaar stopzetten, maar blijkt nog steeds geen draagvlak voor bijkomende jobs te ontwikkelen. De niet-loontrekkende werkgelegenheid die eind '98 een hoogtepunt bereikte met bijna 632 000 jobs voor zelfstandigen, ging vanaf 1999 bergaf. De creatie van jobs voor loontrekkenden was echter sterk genoeg om dit verlies te compenseren.

Een nieuwe eeuw, een trendbreuk?

Anno 2001 stellen we echter een ommekeer vast in de trend van de voorbije jaren. De vertraging van de wereldhandel en de terroristische aanslagen van 11 september troffen ook de Belgische economie, wat zich vervolgens liet voelen in de binnenlandse werkgelegenheid. Het 2de kwartaal van 2001 was nog goed voor een toename met 20 000 arbeidsplaatsen in België; en met een bescheiden toename in het 3de kwartaal van net geen 5 000 nieuwe jobs bereikten we op 30 september 2001 een voorlopig hoogtepunt met iets meer dan 4 150 000 jobs. Ook in het Vlaams Gewest piekte de werkgelegenheid in het 3de kwartaal van 2001 met meer dan 2 400 000 jobs.

Vervolgens stellen we voor het eerst in vijf jaar een daling vast die zich in het 4de kwartaal inzet, met als resultaat dat er op Belgisch niveau tegen het jaareinde alweer zo'n 30 000 jobs minder waren dan tijdens de piekperiode. Op 31 december 2001 telden we zelfs minder jobs dan net een jaar eerder. De plotse daling tussen het 3de en 4de kwartaal van 2001 deed zich ook voor in het Vlaams Gewest. De achteruitgang op kwartaalbasis was hier echter iets zwakker, zodat de Vlaamse werkgelegenheid op jaarbasis nog zeer licht toenam. De daling van de werkgelegenheid is onder meer een gevolg van het feit dat het sluimerend jobverlies in de industrie dat zich reeds in het begin van 2001 manifesteerde, zich tegen het jaareinde in een versneld tempo verderzette. Het bruske karakter van de wending werd echter vooral veroorzaakt door de sterke terugval van de activiteit in de uitzendsector en door de impact van het Sabena-faillissement.

Het 1ste kwartaal van 2002 liet een zeker herstel zien, waardoor de gebruikelijke negatieve knik in het 1ste kwartaal zich niet doorzette en waardoor de achterstand ten opzichte van het voorgaande jaar gedicht werd. Maar het tijdelijk herstel was slechts schone schijn, de groei in België tijdens het 2de kwartaal met 11 000 nieuwe jobs was in vergelijking met de voorgaande jaren eerder onbeduidend; het 3de kwartaal van 2002 liet opnieuw een nooit geziene daling optekenen en voor het 4de kwartaal stelden we een status quo vast van het aantal jobs. Op een half jaar tijd gingen er in België 40 000 jobs verloren waardoor het aantal jobs op 31 december 2002 zelfs lager lag dan in het zwakke 4de kwartaal van 2001.

Voor de industrie is het reeds het zevende kwartaal op rij dat er een aanzienlijk jobverlies plaatsvindt. De commerciële dienstensector die zich in de eerste jaarhelft nog herpakte, zag de gemaakte jobwinst tussen juni en december weer volledig verdwijnen. Enkel in de publieke dienstensector (o.a. openbaar bestuur, onderwijs, gezondheidszorg), die minder gevoelig is voor conjunctuurschommelingen, zette de werkgelegenheidsgroei zich nog steeds ongestoord verder.

Bij het uitblijven van een snel economisch herstel is het echter niet ondenkbeeldig dat ook hier jobs gaan sneuvelen. Gezien het meer structurele karakter van de werkgelegenheid in de publieke diensten is hieraan het risico verbonden dat bij een latere heropleving van de werkgelegenheids-groei deze sector achterop zal hinken.

2003 meer succes?

Niets wijst erop dat het ergste nu achter de rug zou zijn. De belangrijkste conjunctuurprognoses voorspellen ook voor 2003 slechts een bescheiden heropleving van de Belgische economie, met een groei van net boven de 1%. Het Federaal Planbureau koppelt hieraan een verdere daling van de werkgelegenheid in het begin van 2003, zodat we zullen moeten hopen op een goede zomer om misschien in de tweede jaarhelft van 2003 de eerste tekenen van een positieve kentering te mogen meemaken.

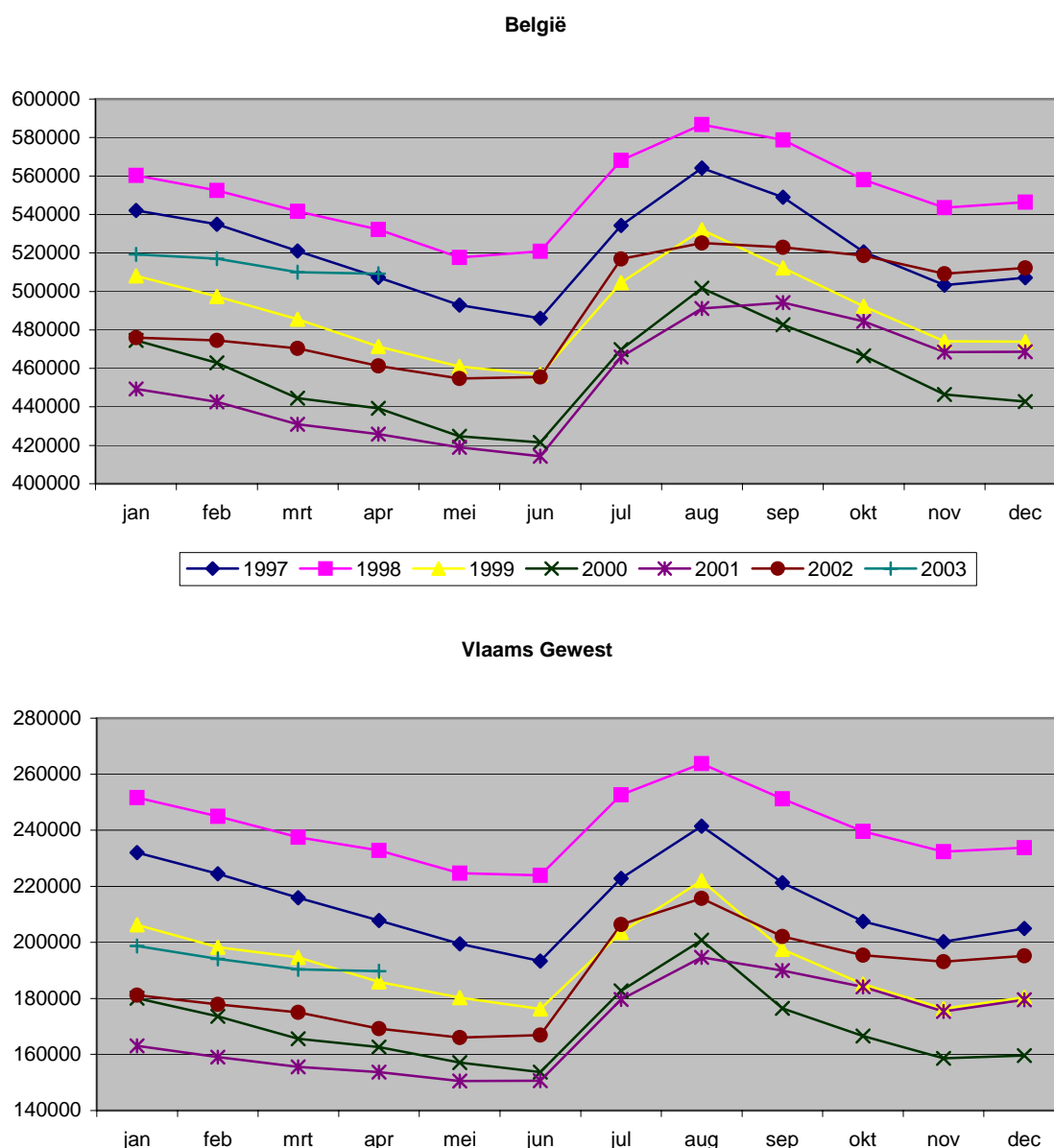
2. 'Nessie', de langdurige werkloosheid, duikt terug op

In grote lijnen loopt de evolutie van de werkloosheid net tegengesteld aan die van de werkgelegenheid: stijgt de werkgelegenheid, dan daalt de werkloosheid. Vooraleer we schetsen hoe de werkloosheid de laatste jaren als een jojo tekeer ging, moeten we eerst even technisch worden. Eind 2001 tekent zich een methodologische breuk af in de cijfers doordat de gewestelijke arbeidsbemiddelingsdiensten van het Waals Gewest (Forem) en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BGDA) hun methode om uitkeringsgerechtigde volledig werklozen (uvw's) te tellen hebben afgestemd op die van hun Vlaamse zusterinstelling (VDAB). Dat heeft geleid tot een daling van het aantal uvw's in de betreffende regio's. Om het aantal werklozen voor en na deze breuk te kunnen vergelijken hebben we de cijfers van voor de breuk herhaald alsof de nieuwe tellingsmethode toen ook al werd gebruikt in die regio's. Dat betekent dat de hier gebruikte cijfers vóór januari 2002 niet overeenstemmen met de officieel gepubliceerde cijfers van de RVA. Ze maken het wel mogelijk de werkloosheid over de tijd heen correcter te vergelijken.

Figuur 2 toont dat het aantal niet-werkende werkzoekenden (nwwz) vanaf 1998 begint te dalen (de typische seizoensschommelingen buiten beschouwing gelaten). We kunnen hier een parallel trekken met de evolutie van het aantal jobs waar we tot 2001 een stijging optekenden. In 2001 begint het weer stilaan om te slaan: de daling van de werkloosheid houdt halt en in september 2001 ligt ze voor de eerste maal hoger dan een jaar voorheen (september 2000). In 2002 blijft het zwaar bewolkt en ook in de eerste maanden van 2003 wordt het niet beter, integendeel de kloof t.o.v. een jaar voorheen lijkt opnieuw groter te worden. In april 2003 zijn er in België ongeveer evenveel niet-werkende werkzoekenden (509 000 nwwz) als in april 1997. Dat zijn er zowat 37 800 meer dan in april 1999 (+8%), bij het aantreden van Verhofstadt I, en 47 900 meer dan april vorig jaar (+10,4%). In Vlaanderen zijn er in april 2003 ongeveer 189 700 nwwz, hetgeen in de buurt ligt van het niveau in april 1999, maar nog aanzienlijk lager dan in 1997 (207 800 nwwz). Het zijn er 20 400 of 12% meer dan in april vorig jaar.

Ondanks het toegenomen aantal jobs in België tussen 1997 en 2003 lag het aantal werklozen in april 2003 niet lager dan in april 1997 (dit in tegenstelling tot in Vlaanderen). Dat komt omdat meer mensen zich op de arbeidsmarkt aanbieden - de beroepsbevolking stijgt. Meer en meer vrouwen zetten de stap naar de arbeidsmarkt, en vrouwen moeten bovendien langer werken om op pensioen te gaan (van 60 jaar naar 62 jaar). In tijden van hoogconjunctuur zien meer mensen toegenomen kansen op de arbeidsmarkt en wagen de stap. Als er niet genoeg extra jobs bijkomen om aan dat nieuwe aanbod tegemoet te komen groeit de werkloosheid.

Figuur 2. Evolutie van het aantal niet-werkende werkzoekenden (België en Vlaams Gewest; 1997-2003)

Bron: RVA, VDAB (Bewerking Steunpunt WAV)

De werkloosheid in april lag op z'n laagst in 2001. Maken we de vergelijking met 2003 per gewest dan valt op dat de werkloosheid sindsdien het sterkst is gestegen in Vlaanderen (+23,4%) en in Brussel (+24,9%). Wallonië doet het minder slecht met een stijging van +14,9% (Absoluut ligt de werkloosheid in Wallonië wel het hoogst: 236 700 nwwz tegenover 189 700 in Vlaanderen en 82 700 in Brussel). Het verschil in evolutie ligt onder andere aan de structuur van de werkgelegenheid en economie. In Vlaanderen werken bijvoorbeeld meer mensen in conjunctuurgevoelige sectoren zoals het vervoer en de metaalsector (bv. automobielsector) en is het aandeel van de stabielere quartaire sector kleiner. We stellen vast dat de werkloosheid in Vlaanderen in het verleden altijd sterker heeft gefluctueerd.

Het woord 'conjunctuurgevoelig' is gevallen. We zien dat eind 2001 en vooral in 2002 heel wat mensen hun job verliezen (door ontslag of door het aflopen van een tijdelijk contract dat niet meer wordt verlengd) en zo werkloos worden. In 2001 en 2002 stijgt hierdoor de kortdurige werkloosheid (minder dan één jaar werkloos), wat we ook de 'conjuncturele' werkloosheid zouden kunnen noemen. Maar wat sterk begint te groeien in de tweede helft van 2002 en begin 2003 is de langdurige werkloosheid: mensen vinden geen job en blijven werkloos. Hier doemt opnieuw het spook van de 'structurele' werkloosheid op: mensen blijven lang werkloos en raken verst(r)ikt in een vicieuze cirkel. Door lang werkloos te blijven veroudert de kennis, wordt er geen ervaring opgebouwd en dreigt eventueel demotivatie. Dat hypothekeert dan weer het vinden van een job.

Tabel 1. Evolutie van de langdurige (+1 jaar) uitkeringsgerechtigde werkloosheid naar leeftijd en geslacht (België en Vlaams Gewest; 1e kwartaal 2002–2003)

	Man		Vrouw		Totaal	
	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)
België						
<25 jaar	+2 695	+22,3	+963	+5,6	+3 658	+12,5
25-39 jaar	+5 899	+15,3	+1 284	+2,1	+7 183	+7,2
40-49 jaar	+2 146	+7,0	-1 176	-3,1	+970	+1,4
>50 jaar	+2 245	+35,9	+1 641	+30,6	+3 886	+33,4
Totaal	+12 985	+14,8	+2 712	+2,2	+15 697	+7,5
Vlaams Gewest						
<25 jaar	+1 138	+50,5	+689	+22,2	+1 827	+34,1
25-39 jaar	+2 613	+31,3	+1 468	+10,7	+4 081	+18,5
40-49 jaar	+1 196	+13,8	-644	-4,6	+552	+2,4
>50 jaar	+1 022	+54,1	+809	+48,6	+1 831	+51,5
Totaal	+5 969	+28,2	+2 322	+7,2	+8 291	+15,5

Bron: RVA, VDAB (Bewerking Steunpunt WAV)

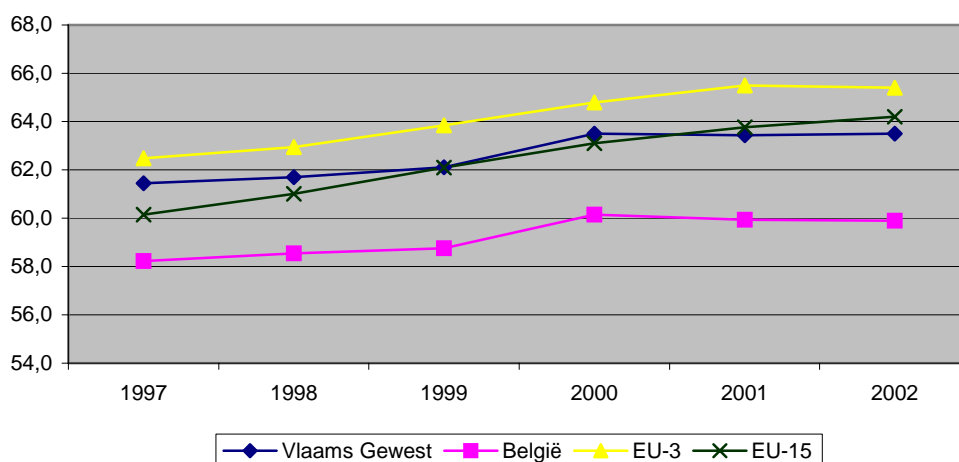
Die langdurige werkloosheid treft niet alleen jongeren en ouderen, maar ook de middelste leeftijdsgroepen dreigen gevangen te raken. Bij de Belgische jongeren is de (uitkeringsgerechtigde) langdurige werkloosheid (meer dan een jaar) tussen maart 2002 en maart 2003 gestegen met 12,5% (+3 700) en bij de ouderen zelfs met 33% (+3 900). De sterkste absolute stijging valt bij de groep van 25- tot 39-jarigen te noteren: +7 200 of een stijging met 7%. In Vlaanderen geldt hetzelfde maar is de procentuele stijging sterker: er zijn 1 800 of 34% meer jonge langdurige uvw's, 1 800 of 52% ouderen en 4 100 of 19% 25- tot 39-jarigen. Naar geslacht stellen we vast dat vrouwen reeds lange tijd oververtegenwoordigd zijn in de langdurige werkloosheid, maar dat het voorbije jaar vooral het aantal mannelijke langdurig werklozen opmerkelijk sterk toeneemt (+13 000 in België, +6 000 in Vlaanderen). Het zijn ook voornamelijk laag- en middengeschoolden die langer werkloos blijven. Hooggeschoolde werklozen - sowieso een beperkte groep in absolute termen - slagen er makkelijker in om binnen het jaar opnieuw een job te vinden.

De 'vergeten' doelgroep van langdurige werklozen is een tijdlang minder in het nieuws geweest. De aandacht voor preventie van werkloosheid die het beleid terzake reeds lang kenmerkt verdient alle lof. Maar toch wordt het erg belangrijk om in de nabije toekomst meer aandacht te hebben voor het wegwerken van de 'stock' van langdurige werklozen, om niet opnieuw een generatie voor de arbeidsmarkt te doen verloren gaan.

3. Moeizame weg naar Lissabon

Europa taxeert de prestaties van het arbeidsmarktbeleid op basis van de groei van het aantal werkenden. Een sprekend voorbeeld is de Europese 70%-norm, die stelt dat tegen 2010 zeven op tien van de personen op arbeidsleeftijd (15 tot 64 jaar) aan het werk moeten zijn.³ Volgens diezelfde Lissabon-normen zou het aandeel werkende vrouwen in 2010 zo'n 60% moeten bedragen, en moet de helft van de 55- tot 64-jarigen een job uitoefenen.

Figuur 3. Evolutie van de werkzaamheidsgraad (België, Vlaams Gewest, EU-3 en EU-15; 1997-2002)

Bron: Eurostat LFS, NIS EAK (Bewerking Steunpunt WAV)

Met een totale werkzaamheidsgraad van ongeveer 60% is België nog ver verwijderd van de 70%-norm. We scoren dan ook slechter dan onze drie grootste buurlanden (Nederland, Frankrijk en Duitsland) en het Europese gemiddelde. Vlaanderen scoort met 63,5% net iets onder het Europese gemiddelde. De afstand met het EU-3 gemiddelde is dan weer een stuk groter, voornamelijk als gevolg van de hoge werkzaamheidsgraad in Nederland.

De relatief lage werkzaamheidsgraad in België en Vlaanderen wordt wel genuanceerd door een uitsplitsing naar leeftijd te maken. De arbeidsmarkt bij ons wordt gekenmerkt door een late intrede van jongeren en een vroege uittrede van ouderen in vergelijking met elders in Europa. In de middelste leeftijdsgroep ligt het aandeel werkenden echter boven het Europese gemiddelde. Deze (typisch Belgische/Vlaamse) nuancering vindt internationaal en Europees echter weinig gehoor.

Eind jaren negentig is er in België en Vlaanderen een belangrijke vooruitgang geboekt. Zowel het aantal werkenden als de werkzaamheidsgraad steeg in België jaar na jaar. Vooral in het topjaar 2000, met bijzonder gunstige conjunctuur, steeg de werkzaamheidsgraad; maar 2001 bleek een breukjaar te zijn: er kon geen toename van het aantal werkenden meer worden gerapporteerd waardoor de werkzaamheidsgraad stagneerde. Ook in 2002 bleef de totale werkzaamheidsgraad steken op net geen 60%. In Vlaanderen is een gelijkaardige evolutie zichtbaar. Eind jaren negentig steeg de werkzaamheidsgraad nog jaar op jaar, maar na 2000 bleef het aandeel werkenden in de bevolking op arbeidsleeftijd steken op zo'n 63,5%. Daardoor ligt de Vlaamse werkzaamheidsgraad

³ De cijfers die we hier gebruiken om het aantal werkenden te meten zijn afkomstig van de NIS Enquête naar Arbeidskrachten (EAK).

anno 2002 onder het Europees gemiddelde, daar waar dit in 2000 nog andersom was. Binnen de Europese context dreigen België en Vlaanderen dan ook een achterstand op te lopen, zij het dat Vlaanderen de Europese partners korter op de voet volgt dan België.

Achter de stagnatie van de werkzaamheidsgraad gaan twee bewegingen schuil. Het aandeel werkende mannen is beperkt achteruitgegaan, allicht als gevolg van de minder gunstige economische conjunctuur. Het aandeel werkende vrouwen nam daarentegen nog lichtjes toe in 2002. De negatieve conjunctuurtendens die we vaststelden bij de mannen wordt hier dus ten dele gecompenseerd door twee typische kenmerken van de arbeidsmarktdeelname van vrouwen. Ten eerste is het merendeel van de vrouwen werkzaam in de minder conjunctuurgevoelige dienstensectoren. Ten tweede profiteert de vrouwelijke arbeidsdeelname nog steeds van het zogenaamde cohorteffect: al sinds eind jaren '60, begin jaren '70 ligt het aandeel werkzame vrouwen in elke nieuwe generatie hoger dan in de voorgaande cohorte. De stijging van de totale werkzaamheidsgraad in het voorbije decennium kan dan ook volledig op conto van de vrouwen worden geschreven. De meest recente cijfers tonen echter dat de stijging van de vrouwelijke werkzaamheidsgraad de laatste jaren zowel in Vlaanderen als in België minder sterk is dan eind jaren negentig.

4. Solidariteit

De formatienota 'Een creatief en solidair België' vestigt terecht de aandacht op een aantal doelgroepen zoals laaggeschoolden, jongeren en ouderen. Niet alle inwoners hebben immers dezelfde perspectieven voor een duurzame integratie op de arbeidsmarkt. Een blik op de huidige werkzaamheidsgraden van een aantal risicogroepen (tabel 2) wijst meteen op de zwakkere positie die zij innemen op de arbeidsmarkt.

Tabel 2. Werkzaamheidsgraden van enkele risicogroepen (België en Vlaams Gewest; 1997-2002)

	2002 (%)	Evolutie 1997-2002 (procentpunten)
België		
Totaal (15-64 jaar)	59,9	+1,6
Laaggeschoolden	41,6	+0,1
Jongeren (15-24 jaar)	29,4	+3,3
Ouderen (50-64 jaar)	40,9	+4,2
Niet-EU-inwoners*	30,7	+3,5
Vlaams Gewest		
Totaal (15-64 jaar)	63,5	+2,0
Laaggeschoolden	45,1	+1,0
Jongeren (15-24 jaar)	34,4	+2,4
Ouderen (50-64 jaar)	40,6	+4,0
Niet-EU-inwoners	37,5	-

* Werkzaamheidsgraad 2de kwartaal

Bron: Eurostat LFS, NIS EAK (Bewerking Steunpunt WAV)

Hierna wordt elke groep meer in detail besproken en maken we duidelijk waarom deze groepen extra aandacht verdienen. Belangrijk is dat ook voor deze groepen voldoende kansen en jobs gecreëerd worden die het mogelijk maken om hun werkzaamheid op te krikken en hen uit de werkloosheidstredmolen te halen, en alzo het risico van langdurige werkloosheid af te wenden.

4.1 Laaggeschoolden

De positie van laaggeschoolden (inwoners met maximaal een diploma van het lager secundair onderwijs) op de arbeidsmarkt is nog steeds minder rooskleurig dan deze van hun hogergeschoolde collega's. Dat valt duidelijk af te lezen aan de werkzaamheidsgraden: van de laaggeschoolden is slechts vier op tien werkzaam, bij hooggeschoolden is dat het dubbele. Tweede belangrijke vaststelling: de problematiek van de lage werkzaamheid bij laaggeschoolden - en bij uitbreiding ook van de middengeschoolden - stelt zich extra scherp bij de vrouwen. Nauwelijks drie op tien vrouwelijke laaggeschoolden en zes op tien middengeschoolden hebben een job, waarmee een aanzienlijke kloof ontstaat met de mannelijke collega's.

Tabel 3. Werkzaamheidsgraad naar onderwijsniveau (België en Vlaams Gewest; 2002)

(%)	Man	Vrouw	Totaal
België			
Laaggeschoold	53,0	29,8	41,6
Middengeschoold	74,0	55,3	64,9
Hooggeschoold	87,0	79,3	82,5
Vlaams Gewest			
Laaggeschoold	56,9	32,9	45,1
Middengeschoold	77,1	60,0	68,8
Hooggeschoold	87,2	81,4	84,2

Bron: Eurostat LFS (Bewerking Steunpunt WAV)

De zwakke arbeidsmarktpositie van laaggeschoolden blijkt ook uit de werkloosheidscijfers. Van de 397 400 werklozen in België (waarvan 147 900 in Vlaanderen) die tijdens het eerste kwartaal van 2003 een uitkering ontvangen (uvw's) is maar liefst zes op tien laaggeschoold; slechts één op tien is hooggeschoold. Procentueel is de stijging van het aantal uvw's ten opzichte van het eerste kwartaal in 2002 het sterkst bij de hooggeschoolden (+21% of + 6 300 uvw's) maar in absolute termen is en blijft dit een beperkte groep. Bij de laaggeschoolden is de stijging in procenten het kleinst maar in aantal het grootst (+6% of + 15 100 uvw's). De middengeschoolden moeten niet veel onderdoen: in het eerste kwartaal van 2003 zijn er 13% of 12 700 meer middengeschoolde uvw's dan in die periode vorig jaar. Voor Vlaanderen geldt hetzelfde verhaal, zij het dat daar de stijging van de werkloosheid iets sterker is.

De stijgende werkloosheid maakt dus vooral laag- en middengeschoolde slachtoffers. De beleidsaandacht moet daarop dus het sterkst gericht worden. Hooggeschoolden vinden hun weg wel: bij hen is het risico om langdurig werkloos te blijven aanzienlijk kleiner.

Tabel 4. Evolutie van het gemiddeld aantal uitkeringsgerechtigde volledig werklozen naar onderwijsniveau (België en Vlaams Gewest; 1ste kwartaal 2002-2003)

	Man		Vrouw		Totaal	
	(n)	(%)	(n)	(%)	(n)	(%)
België						
Laaggeschoold	+11 900	+10,1	+3 200	+2,7	+15 100	+6,4
Middengeschoold	+6 700	+19,0	+6 000	+9,7	+12 700	+13,1
Hooggeschoold	+3 200	+26,7	+3 000	+17,5	+6 300	+21,3
Vlaams Gewest						
Laaggeschoold	+4 900	+12,7	+1 600	+3,8	+6 600	+8,1
Middengeschoold	+3 400	+24,0	+3 000	+12,1	+6 400	+16,4
Hooggeschoold	+1 600	+30,2	+1 300	+19,7	+2 900	+24,3

Bron: RVA (Bewerking Steunpunt WAV)

4.2 Jongeren

Belgische jongeren zijn slechts in beperkte mate aan het werk; zo heeft minder dan één op drie van de 15- tot 24-jarigen een job. In Vlaanderen werkt net een derde van alle jongeren. De lage werkzaamheid van onze jeugd volgt vooral uit het feit dat studenten zich, met uitzondering van kortlopende studentenjobs tijdens de zomermaanden, veelal afzijdig houden van de arbeidsmarkt.

Toch zien we dat de werkzaamheidsgraad van de jongeren heel wat sterker dan gemiddeld is toegenomen tussen 1997 en 2002 (tabel 2).

De jongeren die zich toch aanbieden op de arbeidsmarkt hebben een vrij grote kans om in de werkloosheid terecht te komen. Anno 2002 vindt 7,5% van de totale Belgische beroepsbevolking geen job, tegenover maar liefst 18% van de 15- tot 24-jarigen die zich aanbieden op de arbeidsmarkt. Ook in het Vlaams Gewest is het aandeel werklozen onder de jongeren heel wat groter dan gemiddeld (respectievelijk 11,5% en 4,9%).

Jongeren die hun eerste stappen op de arbeidsmarkt wagen, ondervinden vaak concurrentie van werkzoekenden met (meer) werkervaring. Bovendien zorgt de economische omslag voor een slabakkend aanwervingsbeleid van bedrijven, en daarvan zijn de pas afgestudeerden het eerste slachtoffer. Daarnaast komen jongeren bij hun intrede op de arbeidsmarkt ook sneller in een tijdelijke job terecht, die bij een vertraging van de economische omgeving vaak niet verlengd wordt. Een sprekend voorbeeld hiervan zijn de interimjobs: de uitzendsector, waar meer dan een derde van de betrokkenen jonger is dan 25 jaar⁴, kent in 2002 voor het tweede jaar op rij een terugval die verklaard wordt door de sterke conjuntuurgevoeligheid van de uitzendactiviteit.⁵

De stijging van de werkloosheid die zich sinds 2001 voor het eerst manifesteert komt extra hard aan bij de jongeren. In het eerste kwartaal van 2003 zijn er in België gemiddeld 122 500 niet-werkende werkzoekende (nwwz) jonger dan 25 jaar. Dat zijn er 12 000 meer in vergelijking met het eerste kwartaal van 2002, wat overeenkomt met een stijging van 11%. Bij de 25-plussers tekenen we een stijging op van 8%. De Vlaamse jongerenwerkloosheid stijgt in dezelfde periode zelfs nog sneller: op een jaar tijd komen er meer dan 6 000 jonge niet-werkende werkzoekenden bij, wat een stijging is van 14,7% (tegenover 7,5% bij de 25-plussers in Vlaanderen).

Van de gemiddeld 122 500 Belgische jongere nwwz die we in het eerste kwartaal van 2003 tellen, zijn er ongeveer 70 000 uitkeringsgerechtigd volledig werkloos (uvw's), de anderen zijn voornamelijk jonge werkzoekenden in wachttijd. Bij de uvw's (tabel 5) heeft ruim de helft hoogstens een diploma van het lager secundair onderwijs behaald (56,8%); slechts 4,2% onder hen is hooggeschoold. Dit beeld maakt duidelijk dat jeugdwerkloosheid in de eerste plaats een probleem van lager geschoolde jongeren is. Bovendien is de gemiddelde stijging van het aantal uvw's tussen het 1ste kwartaal van 2002 en 2003 veruit het omvangrijkst bij de lagergeschoolden. In absolute aantallen komen er in gans België op een jaar tijd 4 000 laaggeschoolde uvw's jonger dan 25 jaar bij, 3 100 middengeschoolden en 700 hooggeschoolden. Procentueel daarentegen situeert de sterkste groei zich bij de hooggeschoolde jongeren (+32%, tegenover +11% à +13% bij de andere groepen). In een zwakke arbeidsmarktconjunctuur komen ook de hooggeschoolde jongeren niet direct aan de bak, maar zij stromen wel het snelst op eigen kracht terug uit de werkloosheid eens de economie zich herpakt.

⁴ Het gaat hier om de uitzendkrachten met uitzondering van de studenten. Peeters, A. en Van der Beken, W. (2003), *Uitzendkrachten in 2001: profiel- en tewerkstellingskenmerken*, Idea Consult, Brussel, 49 p.

⁵ Federgon (2002), *Jaarverslag*, Brussel, 52 p.

Tabel 5. Gemiddeld aantal uitkeringsgerechtigde volledig werkloze jongeren (België en Vlaams Gewest; 1ste kwartaal 2002-2003)

	1e kwartaal 2003		Evolutie 1e kwartaal 2002-2003	
	(n)	(%)	(n)	(%)
België				
Totaal	70 500	100,0	+7 900	+12,6
Laaggeschoold	40 000	56,8	+4 000	+11,1
Middengeschoold	27 500	39,0	+3 100	+12,8
Hooggeschoold	3 000	4,2	+700	+32,4
Vlaams Gewest				
Totaal	26 400	100,0	+4 000	+17,7
Laaggeschoold	14 200	53,9	+1 800	+14,5
Middengeschoold	10 900	41,5	+1 800	+19,6
Hooggeschoold	1 200	4,6	+400	+41,9

Bron: RVA (Bewerking Steunpunt WAV)

Verschillende overheidsmaatregelen zijn er op gericht om de doorstroom van de werkloze jongeren naar een job te versoepelen om zo te vermijden dat ze in de langdurige werkloosheid terechtkomen. Zo werkte de federale overheid het startbanenplan of Rosetta-plan uit met als doel de tewerkstelling van jonge schoolverlaters te bevorderen door hen een baan en/of een bijkomende opleiding te verschaffen. Sinds de start op 1 april 2000 werden in België meer dan 110 000 startbaanovereenkomsten geregistreerd.

Tijdens het eerste jaar van de maatregel nam het aantal lopende startbaanovereenkomsten maand na maand toe. In het Vlaams Gewest bereikte het Rosetta-plan toen nog 26% à 28% van de totale uitstroom uit de werkloosheid en bovendien was de effectiviteit heel wat hoger voor laaggeschoolden (28,8%) dan voor hooggeschoolden (22,8%).

Wanneer tijdens het tweede Rosetta-jaar echter een stijgende werkloosheid optrad, begon het aantal lopende startbaanovereenkomsten af te nemen, met als gevolg een daling van het bereik (=het aandeel van Rosetta-jobs binnen de totale uitstroom uit de werkloosheid) tot nog ongeveer 17% à 19% in het Vlaams Gewest. Ondanks het feit dat laaggeschoolde jongeren moeilijker uit de werkloosheid raken, bereikt het plan vanaf nu in dezelfde mate de laag- en hooggeschoolden. Met andere woorden, ten tijde van de huidige dalende conjunctuur neemt de jeugdwerkloosheid toe, maar geraken er verhoudingsgewijs minder werkloze jongeren via Rosetta uit de werkloosheid dan in de voorgaande periode van hoogconjunctuur; daarenboven neemt de voorsprong van de laaggeschoolden af.⁶

Hieruit blijkt nogmaals dat de conjuncturele context in sterke mate een stempel drukt op de arbeidsmarkt en dat de beleidsaandacht voor specifieke groepen niet mag verslappen tijdens een economische dip, integendeel.

4.3 Ouderen

In totaal telt België 1 775 000 inwoners tussen 50 en 64 jaar in 2002; daarvan verricht zowat 40% betaalde arbeid. De overigen zijn niet (meer) beroepsactief, op een kleine groep werkzoekenden na. Daarmee heeft België een van de laagste werkzaamheidsgraden onder ouderen binnen de Europese Unie. De gemiddelde werkzaamheidsgraad van 40,9% verbergt aanzienlijke verschillen

⁶ Malfait D. (2003), *Dooft de kaars van Rosetta?* Steunpunt WAV, Leuven, 26 p.

tussen mannen (52,7%) en vrouwen (29,3%). Ook tussen de leeftijdsgroepen zijn de verschillen groot: van de 50- tot 54-jarigen werkt 63,2%, van de 55- tot 59-jarigen 39,0% en bij de 60- tot 64-jarigen is slechts 12,3% werkzaam. Bekijken we de groep 55- tot 64-jarigen waarop Lissabon focust dan wordt duidelijk welke lange weg België nog heeft af te leggen: in 2002 was slechts een kwart van die groep werkzaam. In Vlaanderen zien we dezelfde trend.

Tabel 6. Werkzaamheidsgraad van ouderen naar leeftijd en geslacht (België en Vlaams Gewest; 2002)

(%)	Man	Vrouw	Totaal
België			
50-64 jaar	52,7	29,3	40,9
50-54 jaar	78,1	48,2	63,2
55-59 jaar	50,9	27,2	39,0
60-64 jaar	18,3	6,6	12,3
Vlaams Gewest			
50-64 jaar	53,3	27,8	40,6
50-54 jaar	82,1	47,8	65,3
55-59 jaar	51,3	25,0	38,2
60-64 jaar	17,1	5,7	11,3

Bron: Eurostat LFS (Bewerking Steunpunt WAV)

De verschillen tussen mannen en vrouwen en tussen de leeftijdsgroepen wijzen duidelijk op verschillende loopbaanpatronen. Bij de *mannen* begint het uittredepatroon in de categorie van 50-54 jaar (78% werkenden in België), maar wordt vooral duidelijk in de categorieën 55-59 jaar, waarvan nog 51% werkt, en 60-64 jaar, waarvan nog slechts 18% werkt. Bij de *vrouwen* begint de terugval van het aandeel werkenden vroeger en verloopt ze sneller. Van de 50- tot 54-jarigen werkt nog 48%, van de 55- tot 59-jarigen 27% en van de 60- tot 64-jarigen nog geen 7%.

De werkzaamheid van de 50- tot 64-jarigen wordt dus grotendeels gekelderd door de lage werkzaamheid bij de mannelijke 60-plussers en de vrouwelijke 55-plussers. Deze lage werkzaamheid is echter niet zo verwonderlijk. Ten eerste zitten in de leeftijdscategorie van de 60-plussers veel personen die *op rustpensioen* zijn. Veel vrouwen ouder dan 60 jaar hebben de wettelijke pensioenleeftijd bereikt.⁷ Bovendien kan men na een loopbaan van 45 jaar voor mannen en 42 jaar voor vrouwen volwaardig op rustpensioen. Aan die voorwaarde wordt door heel wat 60-plussers voldaan, gezien velen onder hen vroeg op de arbeidsmarkt zijn ingetreden. Bepaalde werknemers kunnen op volwaardig rustpensioen na een kortere loopbaan (bv. mijnwerkers, leerkrachten, militairen,...).

In de tweede plaats is er een *historische achtergrond*, nl. het mannelijke kostwinnersmodel dat lang heeft standgehouden. Bij de 50-plussers zitten dus (huis)vrouwen die zich nooit of slechts zeer beperkt op de arbeidsmarkt hebben begeven. Vanaf de jaren '70 begint de arbeidsparticipatie bij vrouwen sterk toe te nemen. Die cohort komt sinds enkele jaren in de leeftijdsgroep van de 50-plussers waardoor de laatste jaren de participatie bij vrouwelijke 50-plussers is toegenomen.

Ten derde zijn er mensen die *vervroegd* de arbeidsmarkt verlaten, vrijwillig of onvrijwillig. Dat kan bijvoorbeeld via het stelsel van brugpensioen voor ontslagen werknemers en via de vrijstelling van

⁷ De wettelijke rustpensioenleeftijd voor vrouwen heeft lange tijd op 60 jaar gestaan. Momenteel bedraagt die 62 jaar, en ze wordt geleidelijk opgetrokken tot 65 jaar voor pensioenen die beginnen vanaf 2009.

inschrijving als werkzoekende voor oudere werklozen. Daarnaast kunnen mannen en vrouwen vanaf 60 jaar op vervroegd pensioen na een loopbaan van 35 jaar.

Het aantal conventioneel bruggepensioneerden steeg tot begin jaren negentig, vervolgens zien we een stabilisatie en vanaf '96-'97 neemt het aantal gestadig af. Op het toppunt in 1996 waren er ongeveer 130 000 bruggepensioneerden in België (waarvan 89 000 in Vlaanderen), in 1999 ongeveer 118 600, en in 2002 nog 106 500. In 2002 was ongeveer 6% van de 50- tot 64-jarigen op brugpensioen. Dat aandeel bedroeg in 1999 nog 7%. Het stelsel boet dus in aan populariteit (onder meer omdat de toekenningsvoorwaarden werden verstrengd). De laatste maanden is het aantal bruggepensioneerden voor het eerst sinds lang terug gestegen ten gevolge van de vele herstructureringen en de daarmee gepaard gaande afvloeiingen van ouderen. In het eerste kwartaal van 2003 tellen we gemiddeld 107 800 bruggepensioneerden in België (waarvan 72 000 in Vlaanderen). In tijden van laagconjunctuur herleeft het gebruik van het brugpensioenstelsel.

Het brugpensioen is vooral een zaak van 60-plussers. Bijna 60% van de bruggepensioneerden is 60 jaar of ouder; nog geen 6% is jonger dan 55 jaar. Bovendien is het brugpensioen een mannelijke aangelegenheid: 90% van de bruggepensioneerden is man. Bijgevolg is de helft van alle bruggepensioneerden een mannelijke 60-plusser. Vaak wordt met een beschuldigende vinger gewezen naar het brugpensioenstelsel als grote oorzaak van de lage werkzaamheid bij ouderen. Voorgaande cijfers moeten deze beschuldiging enigszins nuanceren. Het brugpensioen heeft inderdaad een neerdrukkende invloed op de werkzaamheid, vooral bij mannelijke 60-plussers. Maar zoals we eerder zagen kennen ook de vrouwelijke 55-plussers een zeer lage werkzaamheid, en daar is de invloed van het brugpensioen zeer beperkt.

Tabel 7. Aantal bruggepensioneerden en vrijgestelde oudere werklozen (België en Vlaams Gewest; 1999-2003)

(n – fysieke eenheden)	1999	2000	2001	2002	1ste kwartaal 2003
België					
Voltijds brugpensioen	118 600	114 500	110 000	106 500	107 800
Vrijgestelde oudere werklozen	132 800	140 800	147 900	152 300	149 500
Vlaams Gewest					
Voltijds brugpensioen	78 000	75 400	72 600	70 700	72 000
Vrijgestelde oudere werklozen	78 900	83 000	86 400	87 800	86 100

Bron: RVA (Bewerking Steunpunt WAV)

De werklozen van 50 jaar en ouder die sedert een jaar zonder baan zitten, konden tot 1 juli 2002 een aanvraag indienen om het statuut van 'oudere werkloze' te bekomen. Zij worden dan vrijgesteld van de verplichting om zich als werkzoekende in te schrijven. De recente verstrenging van de voorwaarden (vanaf juli 2002)⁸ om dit statuut te verwerven zal vermoedelijk geen groot positief effect op de werkzaamheidsgraad ressorteren, maar zal deze groep werkloze ouderen terug zichtbaar maken in de werkloosheidsstatistieken (omdat ze in de officiële werkloosheidsstatistieken blijven zitten). In de statistieken van de niet-werkende werkzoekenden in België zitten in het eerste kwartaal van 2003 ongeveer 37 900 nwwz ouder dan 50 jaar (dat is geen 8% van het totaal aantal nwwz), waarvan 16 600 in Vlaanderen; in 2002 waren er dat gemiddeld in het eerste kwartaal 32 000, waarvan 14 200 in Vlaanderen.

⁸ Een vrijstelling van beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt kan enkel nog bekomen worden door personen die minstens 58 jaar zijn (de leeftijd wordt stelselmatig opgetrokken tot 58 jaar op 1 juli 2004), of door personen die minstens 50 jaar zijn, een jaar werkloos zijn én kunnen terugkijken op een beroepsverleden van 38 jaar (het beroepsverleden wordt stelselmatig opgetrokken tot 38 jaar op 1 juli 2004).

In 2002 zijn er 152 300 vrijgestelde oudere werklozen (waarvan 87 700 in Vlaanderen); dat is bijna 9% van de 50- tot 64-jarigen. Het aantal vrijgestelde oudere werklozen in de bevolking stijgt sinds 1995 en ligt momenteel hoger dan het aantal bruggepensioneerden. Tegelijkertijd met de daling van het aantal bruggepensioneerden zien we dus een toename van het aantal vrijgestelde werklozen, zodat het aandeel 50- tot 64-jarigen dat de arbeidsmarkt verlaat via een van deze twee stelsels al enkele jaren constant blijft rond 15%. De laatste jaren is de stijging van het aantal vrijgestelde oudere werklozen wel afgenomen en in de toekomst zal de instroom in dit stelsel vermoedelijk nog verder afnemen gezien de verstrenging van de voorwaarden (in het eerste kwartaal van 2003 zijn er nog 149 500 vrijgestelden, waarvan 86 100 in Vlaanderen).

4.4 Inwoners met een vreemde nationaliteit

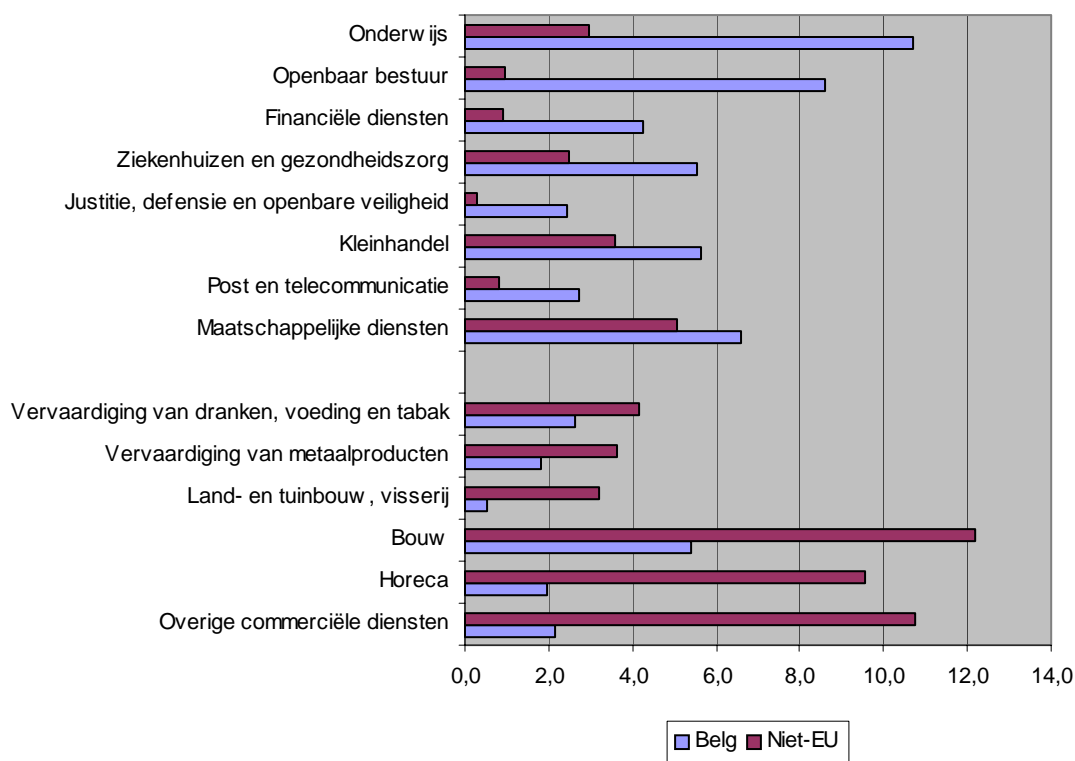
In de formatienota wordt niets gezegd over de kwetsbare positie van allochtonen op de arbeidsmarkt. Nochtans loopt deze groep op zowat alle vlakken achter op de Belgen. Ongeveer zes op de tien inwoners op arbeidsleeftijd in België hebben een job. Het zijn vooral de inwoners met een Belgische nationaliteit en de inwoners die afkomstig zijn uit een ander land van de Europese Unie die vaak aan het werk zijn. Het tegendeel is waar voor de medeburgers met een nationaliteit van buiten de Europese Unie. Van alle Belgische inwoners die geen EU-paspoort op zak hebben, is minder dan één op drie werkzaam. Zij hebben met andere woorden 50% minder kans om een job uit te oefenen dan de Europeanen die in België wonen. Tussen 1997 en 2002 hebben de niet-EU-inwoners wel een stukje van de achterstand goedgemaakt; het aandeel werkenden stijgt bij hen immers sneller dan gemiddeld (tabel 2).

Net als bij de Europese inwoners neemt de werkzaamheid bij de niet-Europese inwoners toe met het onderwijsniveau en piekt het aandeel werkenden op de 'drukke' leeftijd tussen 25 en 49 jaar. Verontrustend is het feit dat de beperkte jobkansen voor inwoners van buiten de Europese Unie gelden voor alle onderwijsniveaus en leeftijdsklassen. Zo is van alle hooggeschoolde niet-Europeanen tussen 25 en 49 jaar amper de helft aan het werk, terwijl bij dezelfde groep van Belgen meer dan 90% een job heeft. Dit geeft duidelijk aan dat er voor de inwoners met een niet-Europese nationaliteit meer aan de hand is dan de klassieke achterstelling van laaggeschoolden, jongeren en senioren.

Vergelijken we nu de sectoren van tewerkstelling voor inwoners met een Belgische en met een niet-Europese nationaliteit dan merken we een duidelijk patroon van onder- en oververtegenwoordiging op. Figuur 4 illustreert dit aan de hand van de loontrekkenden die één voltijdse job uitoefenen. Van alle niet-Europeanen met een voltijdse betrekking is telkens 10% à 12% werkzaam in de *bouwsector*, de *horeca* en een *restgroep van commerciële diensten* waarbij het vooral om persoonlijke dienstverlening en industriële reiniging gaat. Bij de Belgen daarentegen werkt zo'n 5% in de bouw en amper 2% in de horeca en de overige commerciële diensten. Daarnaast is er ook nog een aanzienlijke oververtegenwoordiging van loontrekkenden zonder Europese nationaliteit in de *primaire sector* (o.a. land- en tuinbouw) en in de *metaal- en voedingsnijverheid*. Niet-Europeanen die in België wonen komen vaker dan de Belgen zelf terecht in sectoren met heel wat seizoensgebonden arbeid en onregelmatige tewerkstelling.

Anderzijds vinden we de grootste achterstand terug in het *onderwijs* en het *openbaar bestuur*. Dit zijn twee publieke diensten waar 9% tot 11% van alle Belgen aan het werk is, tegenover respectievelijk 3% en 1% van alle niet-EU-ers. Ook in de *zorgsector* en de commerciële dienstensectoren zoals *financiën*, *post en telecommunicatie* en *kleinhandel* gaapt er een belangrijke kloof tussen voltijds loontrekkenden met een Belgische en een niet-Europese nationaliteit. Gelijke kansen bieden om in deze sectoren te worden tewerkgesteld is dus een uitdaging voor de toekomst.

Figuur 4. Aandeel werknemers (met één voltijdse job in loondienst) met een Belgische en een niet-Europese nationaliteit naar sector* (België; 3e kwartaal 2000)

* Enkel die sectoren met een belangrijke over- en ondervetegenwoordiging van niet-Europese inwoners zijn weerhouden

Bron: KSZ Datawarehouse, PMBA Databestand (Bewerking Steunpunt WAV)⁹

Een kleine 10% van alle inwoners op arbeidsleeftijd in het land beschikt niet over de Belgische nationaliteit (tabel 8). Binnen de groep van niet-werkende werkzoekenden heeft daarentegen 18% een vreemde nationaliteit, wat aangeeft dat de niet-Belgen oververtegenwoordigd zijn in de werkloosheid. In het Vlaams Gewest zijn er minder inwoners zonder Belgische nationaliteit (5,4% van alle inwoners), maar ook hier zijn de niet-Belgen sterk oververtegenwoordigd in de officiële werkloosheid (13% van alle nwwz). Bekijken we nu het aandeel van de niet-werkende werkzoekenden binnen de totale bevolking op arbeidsleeftijd (=werkloosheidsdruk) dan blijkt dat er vooral bij de inwoners met een niet-Europese nationaliteit veel werklozen gesitueerd zijn. Van alle Marokkanen, Turken en andere niet-Europese burgers tussen 18 en 64 jaar die in België/Vlaanderen wonen is tussen 23% en 29% werkloos en op zoek naar een job. Bij de Belgen en de andere Europeanen gaat het om minder dan 10 niet-werkende werkzoekenden per 100 inwoners.

⁹ Het PMBA (Panel Mobiliteit Bevolking op Arbeidsleeftijd) bestand werd binnen de schoot van het KSZ Datawarehouse gecreëerd door het Steunpunt WAV in het kader van een DWTC project 'Ontwerp Meetinstrument Arbeidsmarkt-mobiliteit' binnen het Programma Sociale Cohesie.

Tabel 8. Bevolking en niet-werkende werkzoekenden (nwwz) naar nationaliteit* (België en Vlaams Gewest)

	Inwoners 18-64 jaar		Nwwz		Nwwz / Inwoners** (%)
	(n)	(%)	(n)	(%)	
België					
Totaal	6 399 600	100,0	509 100	100,0	8
Belg	5 776 700	90,3	415 900	81,7	7
Niet-Belg	622 900	9,7	93 200	18,3	15
Andere EU	418 300	6,5	40 600	8,0	10
Marokkanen	64 400	1,0	17 700	3,5	27
Turken	33 400	0,5	9 700	1,9	29
Andere niet-EU	106 800	1,7	25 300	5,0	24
Vlaams Gewest					
Totaal	3 739 100	100,0	189 700	100,0	5
Belg	3 537 700	94,6	165 100	87,0	5
Niet-Belg	201 400	5,4	24 700	13,0	12
Andere EU	126 600	3,4	6 500	3,4	5
Niet-EU	74 800	2,0	18 100	9,5	24

* Inwoners op 1 januari 2002; nwwz op 30 april 2003

** Deze verhouding is verschillend van de werkloosheidsgraad (= nwwz / beroepsbevolking)

Bron: NIS Bevolkingsstatistieken, RVA, VDAB (Bewerking Steunpunt WAV)

5. Creativiteit

De nieuwe federale regering heeft plannen om een tijdsparregeling uit te werken. Werknemers zouden hun overuren en niet opgenomen vakantiedagen kunnen 'sparen' en opnemen op het moment dat het hen uitkomt. Die prioriteit heeft twee grondslagen. In eerste instantie wil de regering met deze regeling de combinatie van arbeid en gezin bevorderen. Daarnaast rekent men erop dat dit systeem arbeidsherverdelend zal werken waardoor de werkzaamheid (het aantal mensen met een job) zal stijgen. Dezelfde redenering wordt gevolgd bij het stimuleren van deeltijdwerk: arbeid en gezin kunnen beter op elkaar worden afgestemd en de beschikbare arbeid wordt herverdeeld. Bovendien, zo blijkt uit het recent verschenen onderzoek in verband met de eindloopbaanproblematiek van de onderzoeksgroep TOR van de VUB¹⁰, zouden mensen die de loopbaan onderbreken of die aan het einde van de loopbaan deeltijds werken langer aan het werk blijven, hetgeen ook een positief effect op de werkzaamheidsgraad heeft.

Dat er een behoefte bestaat aan dergelijke flexibele tijdsarrangementen blijkt uit de stijgende populariteit van loopbaanonderbreking/ tijdskrediet en deeltijdwerk.

In 1995 telde België ongeveer 50 000 loopbaanonderbrekers, in 2001 is dat opgelopen tot 110 000; daarvan zijn er 77 500 in Vlaanderen (70%). In de volgende analyse spreken we over België, maar moeten we in het achterhoofd houden dat de Belgische cijfers sterk bepaald worden door het Vlaamse aandeel. Iets meer dan drie op tien loopbaanonderbrekers zijn ouder dan 50 jaar. Van de werkende bevolking tussen 15 en 64 jaar in 2001 is 2,7% in loopbaanonderbreking; in 1995 was dat nog maar 1,4%. Bij de 50-plussers ligt dat aandeel op 5,2%, bij de 25- tot 49-jarigen op 2,4%. In Vlaanderen liggen die aandelen iets hoger. Hoewel in absolute termen loopbaanonderbreking vooral een zaak is voor de middelste leeftijdsgroep, zien we dat de ouderen er proportioneel meer gebruik van maken. Loopbaanonderbreking wordt vermoedelijk niet enkel gebruikt om arbeid en gezin beter te combineren, maar ook om het einde van de loopbaan te 'verlichten'.

Tabel 9. Aantal loopbaanonderbrekers en aandeel in de werkende bevolking (België en Vlaams Gewest; 2001)

		België		Vlaams Gewest	
		(n)	(%)	(n)	(%)
Vrouwen	15-64 jaar	91 300	5,4	63 400	6,0
	<50 jaar	65 300	5,0	46 400	5,1
	>50 jaar	25 900	10,4	17 000	12,2
Mannen	15-64 jaar	18 500	0,8	14 000	1,0
	<50 jaar	7 800	0,5	5 800	0,5
	>50 jaar	10 700	2,4	8 200	3,0
Totaal	15-64 jaar	109 800	2,7	77 500	3,1
	<50 jaar	73 100	2,4	52 300	2,5
	>50 jaar	36 700	5,2	25 200	6,0

Bron: RVA, NIS EAK (Bewerking Steunpunt WAV)

Loopbaanonderbreking is in hoofdzaak een vrouwelijke aangelegenheid: negen op tien loopbaanonderbrekingen bij –50-jarigen worden ingevuld door een vrouw. Bij de 50-plussers zijn zeven op tien loopbaanonderbrekers vrouwen, en is het aandeel mannen dus duidelijk groter dan bij de middengroep. Vertalen we dat naar het aandeel loopbaanonderbrekers ten opzichte van de

¹⁰ Elchardus M. & J. Cohen (2003). *Gedrag en verwachtingen in verband met het einde van de loopbaan*. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, VUB, 2003.

werkende bevolking, dan valt opnieuw het hoge aandeel bij de vrouwen op. Bij de oudere vrouwen ligt het aandeel loopbaanonderbrekers vier keer zo hoog als bij de mannelijke 50-plussers (respectievelijk 10,4% en 2,4%). Bij de inwoners van minder dan 50 jaar is het aandeel mannelijke loopbaanonderbrekers zelfs bijna nihil (0,5%), terwijl 5% van alle werkende vrouwen jonger dan 50 in loopbaanonderbreking is.

We zien dat *bij de ouderen* vooral de stelsels voor vermindering van prestaties in trek zijn: 73% van de loopbaanonderbrekingen is een vermindering van 1/2 van de prestaties, 13% kiest voor een vermindering van 1/5 van de prestaties en slechts 10% kiest voor een volledige onderbreking van de (voltijdse of deeltijdse) job. Bij de vrouwen is de voorkeur voor een halftijdse onderbreking meer uitgesproken; mannen kiezen vaker dan vrouwen voor een vermindering van 1/5 van de prestaties. De *-50-jarigen* kiezen vaker voor een volledige onderbreking, vooral de mannen.

Tabel 10. Aandelen van de verschillende stelsels van loopbaanonderbreking (België en Vlaams Gewest; 2001)

(%)	Volledige onderbreking		Vermindering van prestaties			Totaal	
	Voltijdse job	Deeltijdse job	1/5de	1/4de en 1/3de	1/2de		
België							
Vrouwen	<50 jaar	18,4	13,7	18,2	8,1	41,7	100,0
	>50 jaar	5,5	4,4	9,0	3,7	77,4	100,0
Mannen	<50 jaar	42,9	4,5	23,7	4,6	24,3	100,0
	>50 jaar	10,7	0,5	23,4	3,4	62,0	100,0
Vlaams Gewest							
Vrouwen	<50 jaar	18,8	13,5	20,8	8,3	38,6	100,0
	>50 jaar	5,4	4,7	9,5	3,4	76,9	100,0
Mannen	<50 jaar	41,6	4,2	27,5	4,6	22,1	100,0
	>50 jaar	10,0	0,4	27,1	3,4	59,1	100,0

Bron: RVA (Bewerking Steunpunt WAV)

Er zijn verschuivingen zichtbaar in de rangorde van populariteit. Algemeen stellen we vast dat het *aandeel volledige onderbrekingen en verminderingen tot een halftijdse prestatie daalt*. Het stelsel dat het meest aan populariteit heeft gewonnen is de *vermindering met 1/5 van de prestaties*. Door de uitkeringen blijft het loonverlies vaak redelijk beperkt, zeker voor 50-plussers waarvoor de uitkering dubbel zo hoog is als voor anderen. Sinds 2002 is het stelsel van loopbaanonderbreking hervormd tot het tijdskrediet. De eerste cijfers over het tijdskrediet wijzen ook op de populariteit van de 1/5de vermindering. In december 2002 zijn er ongeveer 39 000 tijdskredietdossiers in België (waarvan 28 800 of 74% in Vlaanderen); bijna de helft daarvan is een 1/5de vermindering van de loopbaan. Vermindering van prestaties lijkt meer en meer een zaak van 50-plussers te worden. De 1/5de en 1/2de vermindering door 50-plussers beslaan 37% van het totaal aantal tijdskredieten. In 2001 vormden de 1/5de en halftijdse vermindering door 50-plussers nog maar 30% van het totaal aantal loopbaanonderbrekers.

Het is denkbaar dat deze 'tijdsarrangementen' vooral op maat van de midden- en hoger opgeleiden zijn geschreven en dat voor lager opgeleiden (en vaak kleinere verdiemers) full-time werken een economische noodzaak blijft. Een studie van IDEA Consult wees uit dat wie loopbaanonderbreking neemt gemiddeld gezien hooggeschoold is.¹¹

¹¹ Devisscher S. & A. Peeters (2001). 'Premies voor loopbaanonderbreking geëvalueerd.' In: *Over.Werk, Tijdschrift van het Steunpunt WAV, nr. 1-2/2001*, Leuven, pp. 123-126.

Ook deeltijdarbeid neemt de laatste jaren gestadig toe. We doen geen uitspraak over het vrijwillige dan wel onvrijwillige karakter van de deeltijdarbeid. Van de 25- tot 39-jarigen en de 40- tot 49-jarigen werkten 15 personen op 100 deeltijds in 1995, in 2001 is dat ongeveer 20 op 100. Ook de 50-plussers werken meer en meer deeltijds: van één op tien in 1995 tot twee op tien in 2001.

Tabel 11. Aandeel deeltijdarbeid onder de loontrekkenden naar leeftijd en geslacht (België en Vlaams Gewest; 2001)

(%)	25-39 jaar	40-49 jaar	50-64 jaar
België			
Vrouwen	36,2	43,8	45,3
Mannen	3,9	3,5	6,7
Totaal	18,7	20,9	20,6
Vlaams Gewest			
Vrouwen	37,5	47,6	52,3
Mannen	2,8	3,6	7,7
Totaal	19,0	22,6	22,6

Bron: NIS EAK (Bewerking Steunpunt WAV)

Net zoals bij de loopbaanonderbrekingen is deeltijdarbeid voornamelijk een vrouwenzaak: bij de 25- tot 39-jarige vrouwen werkt 36% deeltijds tegenover 4% bij de mannen. Dit verschil tussen de seksen manifesteert zich ook in de groep van 40 tot 49 jaar en bij de 50-plussers: meer dan 40% van de vrouwen werkt deeltijds, bij de mannen wordt nauwelijks deeltijds gewerkt. We zien dat zowel bij de mannen als bij de vrouwen het aandeel deeltijders stijgt met de leeftijd. Bij de vrouwen is de stijging al sterk in de groep van 40- tot 49-jarigen; de mannen gaan pas vaker deeltijds werken vanaf 50-jarige leeftijd. Dit wijst erop dat deeltijdarbeid aan het einde van de loopbaan toeneemt.

Bovendien neemt deeltijdarbeid bij vrouwen toe met het aantal inwonende kinderen. Vrouwen gaan meer deeltijds werken naarmate de 'gezinsarbeid' toeneemt. Bij mannen is een dergelijke relatie niet zichtbaar.¹²

Niet alleen de kwaliteit van leven, gezin en loopbaan staan voorop bij het stimuleren van flexibele tijdsarrangementen. Men rekent even hard op een sterk positief arbeidsherverdelend effect doordat mensen tijdelijk hun job verlaten en zo plaats maken voor anderen zodat meer mensen aan het werk raken.

Ter illustratie berekenen we in een kleine oefening wat zo'n tijdspaarregeling qua extra jobs/vrije tijd kan opleveren. De gebruikte cijfers zijn afkomstig van een ad hoc module die in 2001 bij de Europese Labour Force Survey, waarvan de NIS EAK enquête het Belgische luik vormt, werd toegevoegd. We kijken met name naar het aantal overuren dat wordt gepresteerd en die dus kunnen worden omgezet in vrije tijd. Let wel: ook niet opgebruikte vakantiedagen zouden kunnen worden omgezet in spaardagen volgens het voorstel. Daar houden we in deze oefening geen rekening mee: enkel het potentieel aantal extra jobs/vrije tijd dat besloten ligt in het aantal gepresteerde overuren komt hier aan bod.

Volgens de enquête worden er in België wekelijks zo'n 4 432 000 overuren gepresteerd door zo'n 462 000 personen (13,5% van alle loontrekkenden, tabel 12). Dit komt neer op een gemiddelde

¹² Geurts K. (2002). 'Minder gezin, meer arbeid.' In: *Jaarreks 2002, De arbeidsmarkt in Vlaanderen, Deel 2*, Steunpunt WAV-SSA, Leuven, 174 p.

van net geen 10 overuren per week per overwerkende loontrekkende.¹³ Naar geslacht zien we dat het aandeel overwerkers aanzienlijk hoger ligt bij mannen (15,9%) dan bij vrouwen (10,4%). Daarenboven presteren overwerkende mannen gemiddeld meer overuren per week (10,5 uur) dan vrouwen (7,7 uur). In het Vlaams Gewest (13,7%) ligt het aandeel loontrekkenden dat overwerkt ongeveer even hoog als gemiddeld in België (13,5%). In het Waals Gewest ligt dit aandeel lager (12,1%), en in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest hoger (17,1%). Bij overwerkers in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ligt het gemiddeld aantal wekelijkse overuren (7,5 uur) wel een stuk lager dan in het Vlaams Gewest (10,3 uur). Wallonië ligt met gemiddeld 8,8 overuren per week tussen de twee andere gewesten in.

Tabel 12. Totaal aantal wekelijks gepresteerde overuren door loontrekkenden, aandeel loontrekkenden dat overwerkt en gemiddeld aantal overuren dat deze overwerkers per week presteren naar geslacht en gewest (België; 2001)

	Aantal overuren per week (n)	Aandeel loontrekkenden dat overwerkt (%)	Gemiddeld aantal overuren per week (uren)
Totaal	4 431 700	13,5	9,6
Man	3 249 600	15,9	10,5
Vrouw	1 182 100	10,4	7,7
Vlaams Gewest	2 973 900	13,7	10,3
Waals Gewest	1 084 200	12,1	8,8
Brussels H Gewest	373 700	17,1	7,5

Bron: Eurostat LFS, ad hoc module 2001 (Bewerking Steunpunt WAV)

In wat volgt gaan we na hoeveel vrije dagen zouden kunnen worden opgenomen als gevolg van het opsparen van overuren. Dit doen we door het totaal aantal gepresteerde overuren te delen door 7,6 (gemiddelde voltijdse werkdag of 38 gedeeld door vijf), met als resultaat een totaal van 583 000 werkdagen. Dit betekent dat indien alle gepresteerde overuren ook effectief zouden worden omgezet in verlofdagen, er wekelijks zo'n 583 000 verlofdagen zouden kunnen worden opgenomen. Met andere woorden: de 462 000 Belgische loontrekkenden die overuren presteren werken gemiddeld iets meer dan één dag per week extra (9,6 u) en als we dit omzetten in verlofdagen zouden zij gemiddeld ongeveer elke maand een extra week verlof kunnen nemen.

Vervolgens gaan we na hoeveel extra voltijds werkenden aan de slag zouden kunnen indien het personeelsverlies als gevolg van de extra opgenomen verlofdagen zou worden gecompenseerd door nieuwe jobs.

Dit doen we door het wekelijkse volume van 583 000 extra verlofdagen te delen door vijf (dagen per week). Dan krijgen we een uitkomst van 117 000 voltijdse jobs. Dit wil in feite zeggen dat de som van alle overuren gepresteerd in de referentieweek van de enquête overeenkomt met een equivalent van zo'n 117 000 voltijdse jobs. Er zijn echter heel wat loontrekkenden die nu reeds 40 uur per week werken en systematisch twee uren per week opsparen om dan later te recupereren; het

¹³ Deze ad hoc module werd ook in de andere landen bevestigd, de resultaten varieerden daar rond het gemiddelde van 8 uur per week. Deze enigszins verrassend hoge cijfers is het antwoord op volgende vraagstelling "heeft u tijdens de referentieweek overuren gepresteerd?". Enige subjectieve overschatting kan dus wel mogelijk zijn. Anderzijds blijkt voor Vlaanderen uit de PASO-survey dat zowel bedrijven met minder dan 10 wns (40,6%) bedrijven tussen de 10-99 wns (46,5%) als bedrijven met meer dan 100 wns (58,5%) overwerk vermelden als de belangrijkste en eerste maatregel die toegepast wordt om onvoorziene stijgingen in de vraag op te vangen (% geeft aan hoeveel van die bedrijven overwerk als eerste maatregel gebruiken) (zie Organisatie in bedrijf, De resultaten van PASO in vogelvlucht, Reeks 'De Arbeidsmarkt in Vlaanderen', editie 2003).

betreft met andere woorden overuren die integraal deel uitmaken van het huidige bestel van arbeidsverdeling. Om te becijferen hoeveel 'extra' jobs kunnen gecreëerd worden met het systeem van tijdssparen kunnen we hiermee rekening houden door de *loontrekkenden met een contractuele arbeidsduur van 38 uur die verklaren gewoonlijk 40 uur te presteren* niet mee op te nemen in de oefening. Als we dit gegeven in rekening brengen zou het opsparen van overuren zo'n 107 000 'extra' voltijdse jobs kunnen opleveren, hetgeen de werkzaamheidsgraad met 1,6% zou kunnen doen stijgen.

Naast de opmerking dat dit een gesimplificeerde oefening is, moeten we ook opmerken dat het hier gaat om het *potentieel* aantal extra jobs/vrije tijd. Ten eerste moeten de vrijgekomen plaatsen ingevuld kunnen worden door werkzoekenden die passend gekwalificeerd zijn voor de betreffende functies. Ten tweede kunnen die jobs er enkel bijkomen als de mensen ook effectief die tijd gaan sparen en opnemen als vrije tijd en dus hun job (tijdelijk) verlaten of verzaken aan de inkomsten die deze overuren hen bieden. Hier knelt misschien het schoentje; arbeidsmarkt- en jobmobiliteit lijkt immers niet de sterkste zijde van de Belgische werknemer te zijn. Van alle voltijdse loontrekkenden in het tweede kwartaal 1998 is een jaar later meer dan 90% nog steeds voltijds aan het werk (gegevens op basis van het databestand PMBA). Ongeveer 2,5% is dan deeltijds aan het werk (over het vrijwillige of onvrijwillige karakter kunnen we geen uitspraak doen) en nauwelijks 0,2% in voltijds loopbaanonderbreking. Vooral nog lijkt de mobiliteit van werk naar (tijdelijke of gedeeltelijke) niet-beroepsactiviteit beperkt. Anderzijds geeft het toenemend succes van loopbaanonderbreking/tijdskrediet wel aan dat er een groeiende vraag is naar soepele tijdsarrangementen en uittrede/uitgroeimogelijkheden.

6. Besluit

De werkgelegenheidsdynamiek is de centrale as van de arbeidsmarkt die fluctuaties in het niveau van de werkzaamheid en de werkloosheid aanstuurt. De werkzaamheid of het aantal inwoners dat werkt, zal maar toenemen als er voldoende jobs gecreëerd worden om extra mensen aan het werk te zetten. De werkloosheid zal bovendien maar dalen als de jobcreatie groter is dan het totale aanbod van (nieuwe) werkzoekende mensen. Niet voor niets lijkt de centrale uitdaging voor het toekomstige bewind zich te focussen op de creatie van nieuwe jobs, een noodzakelijke voorwaarde om de werkzaamheidsgraad op te krikken en de werkloosheid in te dammen.

Een blik op het nabije verleden leert ons dat de conjunctuur of de globale toestand van de economie de belangrijkste smeerolie levert om de as draaiende te houden. Tijdens de economische piekperiode van het einde van de jaren '90 draaide de arbeidsmarkt op volle toeren, halfweg 2001 werd een voorlopig hoogtepunt bereikt met in totaal meer dan 4,15 miljoen jobs. De vraag naar arbeidskrachten was voldoende groot om heel wat nieuwe werknemers aan te trekken waardoor de Belgische werkzaamheidsgraad toenam tot 60%. Ook de arbeidsreserve werd aangesproken zodat de officiële werkloosheid op z'n laagst kwam te liggen in juni 2001.

Na deze piek volgde een keerpunt en de vertraging van de wereldhandel die zich in 2001 inzette, trof ook de Belgische economie. Bovendien werd de malaise nog versterkt door de terroristische aanslagen van 11 september. De impact van deze woelige gebeurtenissen liet zich zeer sterk voelen in de binnenlandse werkgelegenheid. Het sluimerend jobverlies in de industrie sinds het begin van 2001 werd aangevuld met een sterke terugval van het aantal jobs in de uitzendsector en met de impact van o.a. het Sabena-faillissement. Tot op vandaag blijken enkel de publieke diensten immuun te zijn voor de conjuncturomslag en nog in staat om nieuwe jobs te creëren.

De werkgelegenheidsdynamiek viel stil, heel wat mensen verloren hun job doordat ze ontslagen werden of doordat hun tijdelijk contract niet verlengd werd. Zij kwamen in de werkloosheid terecht, waardoor we in 2001 en 2002 de kortdurige werkloosheid zagen stijgen. Verontrustend is ook dat vanaf de tweede helft van 2002 en begin 2003 eveneens de langdurige werkloosheid terug toeneemt. Mensen vinden geen (nieuwe) job, blijven in de werkloosheid en lopen het risico verstrikt te raken in een vicieuze cirkel van verouderde kennis, een gebrek aan ervaring en eventuele demotivatie. Met andere woorden, de conjuncturele (korte) werkloosheid buigt om in opnieuw meer structurele (lange) werkloosheid.

Pluizen we de toestand op de arbeidsmarkt nog wat verder uit, dan komen we tot de vaststelling dat niet iedereen in dezelfde mate aan bod komt. Bepaalde groepen nemen sowieso een zwakkere positie in op de arbeidsmarkt en lopen een groter risico om als eerste het slachtoffer te worden van een vertraagde groei. Zo zullen jongeren al snel achteruitgeschoven worden in het voordeel van werkzoekenden met (meer) ervaring. Aangezien zij vaak in een tijdelijk job terecht komen, lopen zij ook het grootste risico om geen contractverlenging te krijgen. Voor ouderen loert het brugpensioen om de hoek. Het stelsel van brugpensioen, dat in de huidige periode van laagconjunctuur lijkt te herleven, wordt nog steeds aangewend om bij herstructureringen naakte ontslagen te vermijden. Ook laaggeschoolden en inwoners met een vreemde nationaliteit zijn slechts in beperkte mate aan het werk en steeds oververtegenwoordigd in de werkloosheid. Niets wijst er bovendien op dat deze groepen bij een eventueel herstel van de economie snel zullen aansluiten. Bij een afroming van de arbeidsreserve zijn het immers de 'sterkste' arbeidskrachten die als eerste de weg naar een job zullen vinden. Het risico op langdurige werkloosheid stelt zich voor deze doelgroepen dan ook extra scherp. Creativiteit en solidariteit zullen nodig zijn om te zorgen dat deze risicogroepen de gelijke behandeling krijgen waar ze recht op hebben.

In de formateursnota wordt onder meer een belangrijk tewerkstellingseffect verwacht van een nieuwe formule van tijdsparen en van het stimuleren van deeltijdwerk. Twee maatregelen die een herverdeling van de arbeid moeten opleveren, zodat meer mensen aan het werk kunnen. Bovendien worden deze stelsels aangegrepen om arbeid, gezin en vrije tijd beter op mekaar af te stemmen en zodoende rekent men erop dat mensen hun loopbaan verlengen. Volgens recent onderzoek zouden mensen die hun loopbaan onderbroken hebben of deeltijds aan de slag zijn op het einde van hun carrière ook effectief langer aan het werk blijven. Keerzijde is wel dat de Belgische werknemer vooralsnog vrij weinig beweegt op en rond de arbeidsmarkt. De cijfers over loopbaanonderbreking/tijdskrediet en deeltijdarbeid geven echter wel aan dat er een groeiende vraag is naar soepele tijdsarrangementen en uittrede/uitgroeimogelijkheden.